

Nr 13

Allmänna beredningsutskottets utlåtande i anledning av väckt motion angående innehavet av Generalstabens litografiska anstalt.

I en inom andra kammaren väckt, till allmänna beredningsutskottet hänvisad motion, II: 434, har herr *Hagnell* hemställt, att riksdagen i skrivelse till Konungen måtte anhålla, att staten i överensstämmelse med donatorns önskan skall taga hand om innehavet av sitt företag, Generalstabens litografiska anstalt, "på det att inrättandet af en större lithografisk inrättning för statens räkning derigenom må underlättas".

I motionen lämnas en historik över hurusom Generalstabens litografiska inrättning år 1872 som gåva överlämnades till staten samt därefter genom kontrakt på vissa villkor under namnet Generalstabens litografiska anstalt (GLA) uppläts till A. Börtzell. Sedan Börtzell genom kontrakt år 1886 medgivits rätt att överlåta det ursprungliga kontraktet, överfördes detta till A. Börtzells tryckeriaktiebolag, som sedermera under annat namn uppgått i AB Sveriges litografiska tryckerier (Esselte). Sista kontraktet är tecknat år 1923. Huruvida detta kontrakt ännu gäller eller ej synes icke klarlagt. Motionären anser, att hur därmed än må vara anstalten bör omhändertagas av staten såsom ägare.

Beträffande motiven i övrigt får utskottet hänvisa till motionen.

Utskottet har inhämtat yttrande över motionen från byggnadsstyrelsen, chefen för försvarsstaben, rikets allmänna kartverk och Generalstabens litografiska anstalt.

Byggnadsstyrelsen redogör för de under årens lopp rådande hyresförhållandena mellan staten och anstalten. Enligt styrelsens uppfattning ger tillgängliga arkivhandlingar föga ledning vid bedömandet av frågan, huruvida motionärens yrkande är berättigat.

Chefen för försvarsstaben anför, att avgörande ur försvarets synpunkt är, huruvida ett statligt företag kommer att bli mäktigt att övertaga de uppgifter, som nu genom kontrakt åvilas GLA. En annan betydelsefull fråga är, huruvida förlagsrätten till de officiella kartorna kommer att kvarstanna inom Esselte-koncernen eller medfölja namnet GLA och därmed vid ett övertagande antingen övergå till staten eller efter prövning fördelas på olika företag.

Chefen för försvarsstaben berör vidare bl. a. frågorna om de krav, som ur militär beredskapssynpunkt måste ställas på ett företag, sam har att

trycka militära kartor, samt de kostnader, som statens övertagande av GLA kommer att medföra. Med hänsyn till de konsekvenser, som kan följa med att staten övertager GLA, kan chefen för försvarsstaben ej tillstyrka att så sker.

Rikets allmänna kartverk anför i huvudsak följande: "I bilaga 1, PM rörande det statliga karttrycket, till betänkande III avgivet av 1953 års utredning rörande de statliga företagsformerna angående statens reproduktionsanstalt (SOU 1956: 59) har givits en redogörelse för GLA:s tillkomst och dess förhållande till staten. De i betänkandet givna historiska uppgifterna överensstämmer i den mån de därigenom kunnat kontrolleras med hos kartverket förvarade handlingar, varför verket tillåter sig hänvisa till nämnda promemoria. I likhet med motionen, där redogörelse även lämnas för förhållandet mellan staten och GLA — ehuru något utförligare beträffande perioden 1913—1918 — synas dessa uppgifter emellertid böra kompletteras i visst hänseende.

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 31 mars 1919 (Riksarkivet; Lantf.dep. ärende den 9 maj 1919 nr 80) ha Börtzells tryckeriaktiebolag och Sveriges litografiska tryckerier hemställt att 1903 års kontrakt måtte få övertagas av ett som kommissionärsbolag för AB Sveriges litografiska tryckerier (SLT) ombildat A. Börtzells tryckeriaktiebolag. Det hade sålunda enligt sökandena ansetts lämpligt att genom formell upplösning av A. Börtzells tryckeriaktiebolag, vars aktiekapital enligt gällande bolagsordning skulle utgöra minst 160 000 kronor och högst 300 000 kronor, ombilda detsamma till ett nytt bolag med ett aktiekapital, utgörande jämlikt företett förslag till bolagsordning minst 10 000 kronor och högst 30 000 kronor.

Kungl. Maj:t har med anledning härav i skrivelse till chefen för generalstaben den 9 maj 1919 behandlat frågan om överlåtelse av det mellan Kungl. Maj:t och kronan samt A. Börtzells tryckeriaktiebolag slutna kontraktet rörande GLA och därvid förklarat att, därest A. Börtzells tryckeriaktiebolag ombildades i huvudsaklig överensstämmelse med angivet förslag, hinder ej mötte mot att 1903 års kontrakt angående GLA med samtliga däri stadgade rättigheter och skyldigheter överlättes på det ombildade bolaget, allt under villkor att Kungl. Maj:t liksom förut måtte äga avgörande inflytande på valet av verkställande direktör och föreståndare för GLA samt att SLT iklädde sig borgen för det nya bolagets förpliktelser. Den av motionären omnämnda ombildningen av Börtzells tryckeriaktiebolag år 1919 måste därigenom anses vara godkänd av Kungl. Maj:t.

I Kungl. brev den 29 juni 1923 till byggnadsstyrelsen har Kungl. Maj:t uppdragit åt styrelsen och chefen för generalstaben att träda i förhandlingar med bolaget rörande ett nytt avtal som skulle ersätta 1903 års avtal mellan Kungl. Maj:t och Kronan och bolaget. Av ingressen till nämnda brev

framgår att SLT i egenskap av moderbolag till A. Börtzells tryckeriaktiebolag förbundit sig att, därest nytt kontrakt komme till stånd, ikläda sig borgen för de förpliktelser, som enligt kontraktet komme att åligga A. Börtzells tryckeriaktiebolag.

I brev den 12 november 1923 till byggnadsstyrelsen har Kungl. Maj:t fastställt ett av nämnda myndigheter överlämnat kontrakt samt bemyndigat byggnadsstyrelsen att å Kungl. Maj:ts och Kronans vägnar underteckna detsamma. Kontraktet har sedan träffats den 20 november 1923 samt försetts med särskild påteckning 1925. I fråga om giltigheten av sistnämnda kontrakt har såsom framgår av företagsformsutredningens redogörelse (s. 59) olika meningar framförts. Det bör dock här understrykas att nämnda kontrakt legat till grund för de avtal angående tryckning av såväl den äldre som den nya topografiska kartan, vilka träffats mellan kartverket och GLA på grund av Kungl. Maj:ts bemyndigande i brev den 27 mars 1954.

Den rättsliga innebörden av ifrågavarande åtgärder 1919 och 1923 synes, i de hänseenden motionären torde avse, vara oklar. I 1872 och 1903 års kontrakt föreskrives, som motionären framhållit, att GLA har skyldighet att mottaga och vidmakthålla den materiel, som av Kronan blivit överlämnad till anstalten samt att angående dess tillstånd årligen avgiva rapport till statsrådet och Chefen för Kungl. lantförsvarsdepartementet. Särskilt bör observeras formuleringen i det första kontraktet, där det föreskrives att mottagandet skulle ske efter värdering av Gode Män. Föreskriften om vidmakthållande synes härigenom ha anslutits till visst värde. Ifrågavarande bestämmelser om mottagande och vidmakthållande av materiel har utslutits vid upprättande av 1923 års avtal. Att bedöma huruvida detta medfört en förändring i statens ekonomiska rättigheter kan icke göras utan tillgång till en detaljerad undersökning av GLA:s utveckling och ekonomiska förhållanden under tiden 1872—1919. 1923 års avtal avser endast en reglering av GLA:s lokalfråga samt vissa åligganden för bolaget i fråga om driften. Såsom framgår av redogörelsen i företagsformsutredningens betänkande avvecklades vidare år 1924 hyresförhållandet mellan staten och bolaget, vilket helt förlade sin verksamhet till andra lokaler. Statens möjligheter att direkt öva något inflytande på företaget har därigenom blivit mera begränsade. GLA:s tillkomst och utveckling torde få anses vara ett exempel på en lösning av problemet att skapa en organisationsform för en ur statens — dåmera i första hand militära — synpunkt nödvändig teknisk verksamhet, som var relativt kapitalkrävande och som krävde tillgång till specialutbildad personal. I det aktuella fallet kan konstateras att den tillskapade organisationen genom sin fria form fått en mycket stor utvecklingsförmåga. Det torde vara uppenbart att den tekniska utrustningen inom anstalten med hänsyn till utvecklingen upprepade gånger fått förnyas

även efter det att senaste avtalet tillkom år 1923. Möjligheterna att med framgång hävda statens ekonomiska intressen i GLA vid en eventuell uppsägning av avtalet med A. Börtzells tryckeriaktiebolag synes enligt kartverkets mening icke kunna bedömas utan särskild utredning.

Beträffande kartverkets direkta samarbete med GLA kan i detta sammanhang anföras följande.

Det verk, som har till uppdrag att framställa de officiella kartor, som erfordras för civilt och militärt bruk inom ett land, måste antingen självt disponera ett tryckeri eller också ha ett mycket nära samarbete med ett eller flera sådana. I Sverige har GLA på grund av den historiska utvecklingen kommit att fylla uppgiften att trycka huvuddelen av de officiella kartorna. Det bör även framhållas att GLA på detta område bedriver en internationellt erkänd verksamhet. GLA har emellertid icke, i varje fall under den tid som nu kan överblickas, d. v. s. efter ombildandet av kartverket till ett civilt verk år 1937, haft ensamrätt att utföra karttryck eller reproduktionsarbete för kartverket i andra fall än när sådan ensamrätt överlåtits till anstalten på grund av avtal, som varit motiverade av statens anspråk på avkastning av karttrycket. Tryckningen av kartor har såvitt nu kunnat utredas alltid, när så kunnat ske, utbudits på sedvanligt sätt med fritt anbudsförfarande. På grund av att GLA:s resurser inom karttrycket varit ojämförligt större än övriga företags har GLA emellertid kommit att i huvudsak ombesörja det officiella karttrycket. Senast har detta tryck reglerats genom avtal år 1954, vilka tillkommit efter vidlyftig utredning och på denna grundat bemyndigande av Kungl. Maj:t.

Genom sistnämnda avtal tillförsäkras staten en icke obetydlig inkomst i form av royalty. I samband med förenämnda utredning höjdes denna inkomst betydligt och uppgår nu till omkring 500 000 kronor om året. Storleken av densamma är direkt beroende av det antal kartor, som kunna försäljas. Det är följaktligen ur statens synpunkt, så länge ifrågavarande avtal gäller, av ekonomisk vikt att GLA:s försäljningsorganisation icke störes. — Kartverket anser sig i detta sammanhang även böra erinra om att statens ekonomiska intresse i fråga om karttrycket föranlett riksdagen att antaga Kungl. Maj:ts proposition nr 184/1956 med förslag till lag om skydd för vissa kartor m. m.

GLA utnyttjas även för det militära karttrycket enligt särskilt avtal mellan chefen för försvarsstaben och GLA. Det torde för närvarande icke vara möjligt att organisera detta tryck utan att utnyttja SLT:s resurser.

Kartverket finner sig för närvarande icke kunna tillstyrka att uppsägning sker av 1923 års avtal med Börtzells tryckeriaktiebolag angående GLA under den tid det officiella karttrycket i huvudsak lämpligen bör förläggas till anstalten. I detta sammanhang bör även erinras om att 1946 års tryck-

keriutredning enligt sina direktiv har att behandla det statliga karttrycket. Det synes på grund härav mindre lämpligt att vidtaga åtgärder som kunna föregripa utredningens ställningstaganden."

Generalstabens litografiska anstalt uttalar bl. a.: "GLA tillkom 1872, då Kungl. Maj:t i avtal av den 28 december dels åt Algernon Börtzell, såsom föreståndare för GLA, kostnadsfritt upplät vissa lokaler, dels såsom motprestation förbehöll sig vissa i kontraktet angivna åtaganden från Börtzells sida gentemot staten, dels ock tillförsäkrade sig viss kontroll över anstaltens verksamhet. Något förbehåll om statlig äganderätt till GLA eller dess egendom innehålles icke i 1872 års kontrakt, och icke heller indirekt torde någon slutsats i sådan riktning kunna dragas av någon av kontraktets bestämmelser.

Icke heller i den serie av avtal, som senare successivt tillkommit mellan staten och/eller dess organ, å ena, samt GLA, å andra sidan, återfinnes någon bestämmelse, som anger eller indicerar statlig äganderätt till anstalten eller dess egendom.

I full överensstämmelse med vad nu anförts står det förhållandet, att något anspråk från statens sida på äganderätt till GLA veterligen aldrig rests under den långa tid, som förflutit sedan GLA:s tillkomst. Tillfälle därtill hade naturligen erbjudit sig såsom ett led i de statliga tryckeriutredningar, som tid efter annan företagits, liksom även i samband med de många avtalsförhandlingar, som förekommit mellan statliga organ och GLA. Alla dessa förhandlingar ha förts med ömsesidig utgångspunkt från att GLA haft den fristående ställning i äganderättsavseende, som ovan berörts.

Med det sagda är på intet sätt oförenligt, att GLA sedan länge intagit och alltjämt intager en ur vissa synpunkter halvofficiell ställning på grund av de för staten betydelsefulla funktioner, som anförtrotts anstalten. I god överensstämmelse därmed står också, att anstalten vid sin tillkomst erhöi ett namn med viss officiell prägel, under vilket företagets goodwill successivt utbyggts och befästs. Uppenbarligen vore det emellertid helt oriktigt att av namnet draga några slutsatser avseende äganderättsfrågan.

Så sent som i år har avtal angående reproduktion, tryckning och försäljning av kartor på Kungl. Maj:ts uppdrag och med dess godkännande träffats av Rikets allmänna kartverk med GLA. Under den långa tid, som GLA bedrivit sin verksamhet, har denna blivit alltmer omfattande och numera nått en betydande storleksordning. Enskilt riskkapital har härvid skapat erforderliga resurser och utgjort förutsättningen för den utveckling företaget undergått. Att nu taga initiativ till framställande av anspråk på statlig äganderätt till GLA synes oss vara i högsta grad opåkallat, ty dels saknas varje grund för ett sådant anspråk, dels ha statens intressen kontinuerligt och tillfredsställande tillgodosetts."

Utskottet. I motionen har lämnats en historik över tillkomsten av Generalstabens litografiska anstalt och över kontraktsförhållandena mellan staten och anstalten, vilken överensstämmer med de uppgifter härom, som lämnats i ett av utredningen rörande de statliga företagsformerna avgivet betänkande (SOU 1956: 59) och i det av rikets allmänna kartverk avgivna yttrandet över motionen.

I det ursprungliga kontraktet av år 1872 förband sig A. Börtzell bl. a. "att efter värdering mottaga och vidmakthålla den materiel, som kommer att av Staten till Generalstabens litografiska anstalt överlämnas. . . .". Om innebörden av denna bestämmelse råder emellertid uppenbarligen delade meningar.

Kontraktet överläts sedermera på A. Börtzells tryckeribolag, och det senaste kontraktet slöts år 1923 mellan staten och nämnda bolag, då ingående i Esselte-koncernen, att gälla under 20 $\frac{1}{4}$ år från den 1 januari 1924. Det har sedermera icke vare sig uppsagts eller förnyats. Angående giltigheten av avtalet har emellertid olika uppfattningar framförts. Statskontoret har ansett, att det upphört att gälla fr. o. m. den 1 april 1944, medan rikets allmänna kartverk hävdat, att det fortfarande gäller.

Frågorna såväl om avtalets ursprungliga innebörd som om det f. n. gäller torde vara av civilrättslig natur. Därtill kommer att 1946 års tryckeriutredning har att behandla spörsmål rörande det statliga karttrycket, vilket främst omhänderhas av Generalstabens litografiska anstalt. Med hänsyn till anförda förhållanden anser sig utskottet icke kunna tillstyrka motionen utan får hemställa,

att motion II: 434 icke må föranleda någon riksdagens åtgärd.

Stockholm den 7 mars 1957

På allmänna beredningsutskottets vägnar:

NANCY ERIKSSON

Närvarande:

från första kammaren: herrar Wolgast, Jonsson, John Wiktor, fru Wallentheim*, herrar Andersson, Axel, Jansson, Erik*, Strandler*, Ståhle, Lundström*, Larsson, Lars, fru Nilsson och fru Hamrin-Thorell;

från andra kammaren: fru Eriksson i Stockholm, herr Hammar*, fru Svedberg, herrar Dickson, Bark*, Nestrup, Königson, Andersson i Björkäng, Engkvist, Östrand, Lundqvist och Lothigius.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.